

بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین (نمونه پژوهش: دانش‌آموزان پسرانه متوسطه شهرستان ساری)

رضا رستمعلی^۱، حمید محمد قاسمی^{۲*}، محمدهادی یدالله پور^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۴/۱۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۰۳

چکیده

خلاقیت یک نیاز مهم بشری است و در تمام ابعاد زندگی انسان نقش دارد. خلاقیت عبارتند از: تحولات دامن‌دار و جهشی در فکر و اندیشه انسان. خلاقیت نیاز عالی‌تری بشری در تمام ابعاد سبک زندگی است. هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین بود. این پژوهش از نظر هدف در حیطه تحقیقات کاربردی می‌باشد و از نظر روش تحقیق، همبستگی می‌باشد. جامعه آماری پژوهش را دانش‌آموزان مشغول به تحصیل در مدارس پسرانه متوسطه شهرستان ساری به تعداد ۵۰۵۳ نفر تشکیل داده‌اند که تعداد ۲۰۸ نفر از آنها به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای به‌عنوان نمونه تحقیق انتخاب شدند. ابزار گردآوری داده‌ها، شامل پرسشنامه‌های مثبت‌اندیشی (اینگرام و ویسنیکی، ۱۹۹۸)، خلاقیت تورنس (۱۹۹۸) بودند. جهت سنجش ابزار تحقیق از روایی صوری و محتوا استفاده شد و روایی پرسشنامه‌ها خوب ارزیابی شد. جهت تعیین پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که مورد تأیید قرار گرفت. به منظور تحلیل داده‌ها از تکنیک معادلات ساختاری با استفاده از نرم‌افزار آماری SMART PLS 3 و نیز نرم افزار آماری Spss استفاده شد. یافته‌های تحقیق نشان داد مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین تأثیر مثبتی وجود دارد.

کلیدواژه‌ها: خلاقیت، دانش‌آموزان، اثر بخشی آموزش، مثبت‌اندیشی، مدارس شهرستان ساری

۱- دانشجوی دکتری، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران

۲- دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران hamidmohammadghasemi@gmail.com

۳- دانشیار، گروه علوم قرآن و حدیث، واحد ساری، دانشگاه آزاد اسلامی، ساری، ایران

مقدمه

خلاقیت در زندگی امری مهم است و از آنجایی که انسان از اول زندگی تا آخر زندگی در حال یادگیری است، لذا خلاقیت نیز امری مهم محسوب می‌شود. خلاقیت میل به بهتر شدن نسبت به آنچه که یک فرد هست و آن چیزی شدن که یک فرد در تئوری، ظرفیت شدن آن را دارد. به عبارت دیگر، خلاقیت فرایند رشد کردن به صورتی است که وابستگی به دیگران، حالت دفاعی، کم کاری و کم‌رویی را پشت سر بگذاریم و به سوی ارزیابی‌های معقول، پیش برویم. (لطف‌آبادی، ۱۳۹۱)

فرایندهای خلاق را می‌توان هم به صورت گروهی و هم به صورت انفرادی انجام داد و از طرفی نیز می‌توان افراد را برای خلاقیت تحت آموزش قرار داد. روش‌های خلاق باعث می‌شود تا افراد خلاق، دنیا را با دیدی دیگر بنگرند و راه‌های تازه‌ای برای حل مسائل پیدا کنند و همچنین در مواقعی که راه حل‌های موجود کارساز نباشند؛ فرد راه حل جدیدی را به گونه‌ای متفاوت پیدا کند. دین مبین اسلام، در برهه‌ای از تاریخ در بین عقب افتاده‌ترین جوامع بشری به لحاظ فکری، رفتاری و سبک زندگی گسترش یافت و به‌طور باورنکردنی، همان جوامع عقب افتاده را در اندک زمانی، به با فرهنگ‌ترین و پیشرفته‌ترین جوامع بشری آن زمان تبدیل کرد. چنین تحولی، جز با خلاقیت و نوآوری و پیمودن راه‌های میانبر امکان‌پذیر نبود (براتی، ۱۳۹۶).

شناخت یا کشف الگوها و روش‌هایی که در آن زمان به کار رفته و در نهایت به پرورش چنین خلاقیت‌هایی انجامیده، نیاز به مطالعه عمیق و بنیادی دارد که هدف اصلی این نوشتار را تشکیل می‌دهد. رویکرد بسیاری از مسائل و تئوری‌ها و مفاهیم مهم در زمینه خلاقیت و پرورش آن و نیز هر علم انسانی دیگر را می‌توان بر سیره معصومین عرضه کرد و معارف نوینی به دست آورد. اعتبار نهایی و حجت آرای هر یک از این پیشوایان و اسوه‌ها به‌عنوان نظریه اسلام است و آن هم در گرو با هم دیدن و جمع همه گزاره‌های مرتبط با موضوع مشخص از همه معصومین خواهد بود. خلاقیت توانمندی ذهنی است که با نگاه متفاوت به یک مسأله، راهکار جدیدی ارائه می‌دهد و آن را به شکل سودمند حل می‌کند و این موهبت الهی به‌عنوان یکی از زوایای وجودی انسان، قابلیت پرورش، شکوفایی، انعطاف‌پذیری و رشد دارد. به نظر می‌رسد در تطورات عرصه زندگی و رسیدن به هدف والای آنکه همانا حیات طیبه الهی می‌باشد، پرورش خلاقیت یکی از ارکان اساسی

پرورش دیگر شئون ابعاد انسان به شمار می‌رود (زمانی، ۱۳۹۹).

برخی از اندیشمندان، تفکر خلاق را توانایی آفریدن، به وجود آوردن، به شیوه‌ای نو دیدن، انعطاف‌پذیر بودن و فراتر از اطلاعات گام برداشتن تعریف می‌کنند. هدف اصلی در مهارت تفکر خلاق آن است که برای مسأله و مشکل موجود راه‌حل‌های متعدد و فراوانی به دست آید؛ زیرا هنگامی که راه حل‌ها زیاد باشد، فرد می‌تواند از بین آنها انتخاب کند و اگر راه حلی مؤثر و مفید نبود، به سراغ راه حل بعدی برود تا به نتیجه دلخواه خود برسد. نیروی ذهنی خلاقیت در مکتب فکری اسلام از اهمیت زیادی برخوردار است. سیره معصومان سرشار از روش‌ها و برنامه‌هایی مبتنی بر تفکر خلاق است. از مختصات برجسته سیره، منطق عملی آن است که این منطق در ابعاد مختلف رفتاری اعم از رفتار فردی، اجتماعی، خانوادگی، مدیریتی، فرهنگی، تربیتی و تبلیغی وجود دارد و در ابعاد مختلف رفتاری، انسان‌ها را وادار به تأمل و تفکر می‌کند و وجوه مختلف از علت‌ها، دلایل و چراها را در ذهن آدمی می‌گشاید. در سیره معصومین با توجه به اهمیت هر یک از روش‌های پرورش خلاقیت، موارد متعددی وجود دارد که بایسته و شایسته است با تلاش بیشتر اندیشمندان مورد توجه قرار گیرد (خدایاری فرد، ۱۳۹۱). به نظر می‌رسد در منابع متعدد می‌توان روش‌های مختلف تصویرآفرینی جهت پرورش خلاقیت بر اساس سیره معصومین کشف و ارائه نمود. از آنجا که اصطلاح خلاقیت یک مفهوم نوظهور است، جرقه‌های این موضوع در چند سال اخیر در منابع اسلامی زده شده است ولی هنوز تحقیق جامعی در زمینه مثبت‌اندیشی و نقش آن در پرورش خلاقیت بر اساس سیره معصومین صورت نگرفته است. بر این اساس با توجه به اینکه در کشورمان تحقیقات زیادی در مورد ارتباط متغیرهای فوق و میزان اثرگذاری آنها بر پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین در دانش‌آموزان صورت نگرفته است، محقق بر آن شد که در تحقیق حاضر به ارتباط این متغیرها در مدارس پسرانه متوسطه اول شهرستان ساری بپردازد. در این راستا، سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که آیا آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین دانش‌آموزان مدارس پسرانه متوسطه شهرستان ساری تأثیر مثبتی وجود دارد؟

مروری بر ادبیات نظری پژوهش

تعریف خلاقیت

خلاقیت مفهوم مهم و پیچیده‌ای است. متخصصان و اندیشمندان برای تعریف این مفهوم بسیار تلاش کرده‌اند. نوع نگاه پژوهشگران به این مفهوم بر تعریف آنها، از این واژه اثر گذاشته است به همین دلیل اولاً تعاریف متنوعی از خلاقیت بیان شده است. ثانیاً در زمینه‌ی تعریف و اهمیت خلاقیت توافقی ایجاد نشده است. خلاقیت برگردان Creativity و برگرفته از Creation است. Creation برگرفته از واژه انگلیسی Create به معنای ساختن یا تولید کردن است؛ یعنی عملی کاملاً آگاهانه و هدفمند. کسی که چیزی را می‌سازد دست به کاری آگاهانه و عمدانه و داوطلبانه می‌زند، هر چند که از شکل نهایی کار آگاهی نداشته باشد. (قره‌باغی، ۱۳۸۵) وبستر^۱ خلاقیت را به معنای توانایی خلق کردن^۲ معنا کرده و در فرهنگ جامع خود ذیل واژه Create معانی متنوعی آورده است. تعریف نهایی و بستر بر اساس این مفاهیم، عبارتند از: ساختن یا به وجود آوردن چیزی جدید است.^۳ فعل «خلق کردن»، به وجود آوردن چیز جدید یا نمونه‌ی اولیه است. در این معنا، ویژگی ساخته‌ها یا نمونه‌ها، بر مهارت یا هوش فرد سازنده استوار است. (باطنی، ۱۳۸۵) در فرهنگ روانشناسی تعریف واژه‌ی خلاقیت چنین آمده است: خلاقیت یک واژه فنی است که اساساً اشاره به آن دسته از فرایندهای ذهنی دارد که منجر به حل مسأله، ایده‌های تازه، مفهوم‌سازی و شکل‌های هنری می‌شود که بی‌همتا و بدیع است. (زمانی، ۱۳۹۹)

مثبت‌اندیشی

در سال‌های اخیر و به دنبال موج تازه‌ای که در روانشناسی پدید آمده، روانشناسی مثبت‌گرا به صورت نخله‌ای تازه و نوین مطرح شده است. این رویکرد نو که به همت روانشناس نامداری چون مارتین سلیگمن^۴، نظریه پرداز توانمند حوزه علوم شناختی، ارائه گشته و گسترش یافته است در حقیقت نوعی اعتراض به دیدگاه‌های موجود در روانشناسی است که به توانایی‌ها و قابلیت‌های آدمی و جنبه‌های مثبت و فضایل درونی انسان توجه کافی نکرده‌اند و در سفر انسان‌ها به سوی سعادت و خوشبختی

با آنها همراه نبوده‌اند. مثبت‌گرایی به معنای داشتن نگرش‌ها، افکار و رفتار و کرداری خوش‌بینانه در زندگی است. از نظر روانشناسی، مثبت‌گرایی هم مثبت‌اندیشی است و هم مثبت‌کرداری. (کوبلیام، ۱۳۸۶) در حقیقت همه چیز از افکار و ذهن انسان سرچشمه می‌گیرد، یعنی انسان ساخته و پرداخته افکار خویش است. با اندیشه‌های مثبت است که توانمندی‌ها، اعتماد به نفس و خودباوری‌ها قویاً افزایش می‌یابند در حالی که با افکار منفی احساس ناتوانی، حقارت و خودکم‌بینی‌ها در انسان تشدید شده و در نتیجه بسیاری از امراض روحی و جسمی گریبان‌گیر افراد می‌شود. اکثر مردم بدون اینکه خود متوجه باشند، با تکرار اندیشه‌های مخرب، انرژی‌های خود را بر ضد خویش به کار برده و سبب بدبختی خود می‌شوند. روانشناسی مثبت به دنبال آن است تا کیفیت زندگی انسان‌ها را ارتقاء بخشد؛ بدین صورت که انسان‌ها به وسیله ایجاد انگیزه، داشتن نگاهی مثبت، شناخت و ارزیابی خود و ابعاد وجودی خود و بکارگیری نقاط قوت و توانایی‌های خود در جهت رشد و شکوفایی استعدادهایشان حرکت کنند. روانشناسی مثبت تنها به بیان جمله‌های شعاری مثبت نمی‌پردازد، بلکه با تحقیق و پژوهش دقیق و با کمک دلیل و استدلال، دیدگاه‌هایی را مطرح می‌کند که مدعی ایجاد زندگی بهتر، رشد و شکوفایی انسان‌ها هستند و البته این دیدگاه‌ها مورد آزمایش قرار گرفته‌اند و درستی و مؤثر بودن آنها مورد تأیید قرار گرفته است. (آتش‌پور، ۱۳۹۳)

بر اساس مطالعات و تحقیقات روانشناسی مثبت به ویژه با تکیه بر دیدگاه سلیگمن، انسان سالم، انسانی است که پنج مقوله هیجان مثبت^۵، مجذوبیت^۶، معنا^۷، روابط مثبت^۸ و موفقیت^۹ را به صورت عینی به فعلیت رسانیده است. به عبارت بهتر، انسان سالم، انسانی است که از بهزیستی و شکوفایی برخوردار باشد. (براتی و همکاران، ۱۳۹۶)

مثبت‌اندیشی در سیره معصومین

مثبت‌اندیشی در سیره معصومین، روایات متعددی را به خود اختصاص داده است. دین مبین اسلام با اتکا به دو منبع قرآن و سیره پیامبر گرامی اسلام^۹ و جانشینان برحق آن حضرت، مثبت‌ترین نگاه و چشم‌انداز را برای

5 Positive emotion

6 Engagement

7 Meaning

8 Relationships

9 Accomplishment

1 Webster

2 The ability to create

3 Create: to make or bring into existence something new

4 Martin Seligman

خلاقیت‌ها و شادکامی‌ها را برای ما به ارمغان می‌آورد.
(کلیا، ۱۳۸۷)

افراد خوش‌بین در مدرسه، کار و زمین ورزش موفق‌تر از افراد بدبین هستند. (سلیگمن و همکاران، ۱۳۸۳) افراد بدبین با تمرکز بر موانع و محدودیت‌ها، فرصت‌ها، توانمندی‌ها و امکانات را نمی‌بینند. در نتیجه، به موفقیت دست نمی‌یابند. (نوری، ۱۳۸۷)

پیشینه پژوهش

نجفی و همکاران (۱۴۰۲) در تحقیقی به نقش مثبت اندیشی مبتنی بر آموزه‌های مذهبی در بهبود عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پسر دوره ابتدایی شهر اسلام‌آباد غرب پرداختند. روش پژوهش حاضر نیمه تجربی با یک گروه آزمایش و یک گروه کنترل و استفاده از پیش‌آزمون و پس‌آزمون اجرا شد. جامعه آماری پژوهش شامل کلیه‌ی تحصیلی دانش‌آموزان پسر دوره ابتدایی شهر اسلام‌آباد غرب می‌باشد که از این جامعه به شیوه‌ی در دسترس، دو گروه ۲۰ نفری از دانش‌آموزان به شیوه تصادفی انتخاب و در دو گروه آزمایش و کنترل، دسته‌بندی شده‌اند. ابزار گردآوری اطلاعات شامل یک پرسشنامه عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان و نیز طرح درس مثبت‌اندیشی مبتنی بر آموزه‌های مذهبی بود. روایی محتوایی پرسشنامه‌ها توسط چند نفر از طریق ضریب آلفای کرونباخ برای عملکرد تحصیلی ۰/۸۳ به دست آمد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش آمار توصیفی و آمار استنباطی (تحلیل کواریانس) استفاده شد. نتایج نشان داد که مثبت‌اندیشی مبتنی بر آموزه‌های مذهبی و در بهبود عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پسر دوره ابتدایی شهر اسلام‌آباد غرب تأثیر داشته است در واقع، بر اساس ضریب تأثیر ۰/۴۱۲ تفاوت دو گروه آزمایش و کنترل در میزان نمرات مربوط به تأثیر مثبت‌اندیشی مبتنی بر آموزه‌های مذهبی بر میزان عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان معنادار بوده است این بدین معناست که ۴۱/۲ درصد تغییرات موجود در نمرات پس‌آزمون با استفاده از متغیر کمکی پیش‌آزمون قابل تبیین است.

حسینی و همکاران (۱۴۰۲) در پژوهشی به اثربخشی آموزش توانش‌های مثبت‌اندیشی و خودنظم‌جویی هیجانی بر میزان خلاقیت، کاهش اضطراب امتحان و پیشرفت تحصیلی در دانش‌آموزان سال دوم دبیرستان متوسطه شهر تهران پرداختند. جامعه آماری این پژوهش،

زندگی انسان و آینده او ترسیم می‌کند و همواره به انسان گوشزد می‌کند که نگاهش نسبت به خدا، خود، دیگران، زندگی و آینده، مثبت و خوش‌بینانه باشد. (نوری، ۱۳۸۷)

البته این موضوع بدین معنا نیست که حقیقت را قلب سازد، بلکه مراد آن است که انسان بتواند با خود و دیگران در تعاملی صحیح و سازنده، روابطی توأم با مهربانی و گذشت برقرار کند و در نتیجه در آرامش زندگی کند. و به کمک آرامشی که در شئونات گوناگون زندگی نمایان می‌شود، بر مشکلات فائق آمده، خردورزی شکوفا شده و تفکر خلاق در مسائل مختلف هویدا می‌گردد. (خدایاری فرد، ۱۳۹۱)

در خصوص مثبت‌اندیشی نسبت به دیگران از رسول خدا^۱ روایت شده است که فرمود: «لغزش‌های مؤمنین را جستجو نکنید، زیرا هر که لغزش‌های برادرش را جستجو کند، خداوند لغزش‌هایش را دنبال کند و هر که را که خداوند لغزش‌هایش را دنبال کند رسوا سازد گرچه در درون خانه‌اش باشد. (کلینی، ۱۳۶۵) همچنین در خصوص نگاه مثبت به رویدادها و دشواری‌ها و نقص‌ها و کمبودهای زندگی در روایات اینگونه آمده است که «از جمله چیزهایی که خداوند در مناجات موسی بن‌عمران به او فرمود اینک؛ ای موسی، من بنده‌ای را نزد خودم محبوب‌تر از بنده مؤمنم نیافریدم، راستی که من او را به آنچه خیر اوست گرفتار می‌سازم و آنچه را دوست می‌دارم به نفع او از وی باز می‌گیرم و من به آنچه صلاح بنده‌ام در آن است دانانترم، پس باید بر بالای من صبر کند. (مفید، ۱۴۰۳)

ایمان و آموزه‌های دینی در مثبت‌اندیشی نقش سازنده دارند. بدون ایمان و اعتقاد و اطمینان واقعی و خالصانه به قدرت درونی خود، نمی‌توان از زندگی شاد و موفقیت‌آمیزی برخوردار شد. به‌طور کلی با عزم راسخ و ایمان کامل و با تلاش و پیگیری پایان‌ناپذیر می‌توانیم افکار مثبت، نیروبخش و سازنده را آگاهانه جایگزین اندیشه‌های منفی و مخرب کنیم و نشاط و شادابی را بجای افسردگی و پریشان حالی، تندرستی و سلامتی را بجای ناخوشی و مریضی و موفقیت و خلاقیت را بجای شکست و ناکامی جایگزین نماییم و با تغییر باورها، افکار و شیوه‌های زندگی‌مان تازه شده و در مسیر دگرگونی‌های عظیم و شگفت‌انگیز زندگی قرار گیریم چرا که با مثبت‌اندیشی یک انرژی عظیم و نامحدود و بسیار ارزان همیشه در اختیارمان قرار می‌گیرد که جالب‌ترین و بزرگترین

داده‌ها در بخش آمار از تحلیل کوواریانس استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان داد که بین گروه‌های آزمایش و کنترل از لحاظ خلاقیت و انگیزه پیشرفت تفاوت معناداری وجود دارد.

دستغیب و همکاران (۱۳۹۱) در مقاله‌ای به بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت دانش آموزان دختر سال اول دبیرستان پرداختند. بدین منظور، دو کلاس شامل ۳۴ نفر به صورت تصادفی با روش نمونه-گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای از مقطع سال اول دبیرستان یکی از مدارس منطقه ۵ تهران انتخاب شدند و به صورت تصادفی در گروه‌های آزمایش و کنترل قرار گرفتند. ابتدا آزمون خلاقیت عابدی (۱۳۷۴) برای هر دو گروه اجرا و آنگاه مهارت‌های مثبت‌اندیشی در مدت ۱۰ جلسه به گروه آزمایش، آموزش داده شد. پس از آن دوباره از هر دو گروه، آزمون خلاقیت عابدی گرفته شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با روش تحلیل واریانس انجام شد. یافته‌ها فرضیه‌های پژوهش مبتنی بر تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت و هر یک از زیر بخش‌های سیالی، بسط، ابتکار و انعطاف‌پذیری دانش‌آموزان را تأیید کرد. بر این اساس می‌توان نتیجه‌گیری کرد که با آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی می‌توان خلاقیت دانش‌آموزان را افزایش داد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع همبستگی است که در آن روابط بین متغیرهای پژوهش به روش مدل‌سازی معادلات ساختاری بیان شده است. جامعه آماری پژوهش را دانش‌آموزان مشغول به تحصیل در مدارس پسرانه متوسطه شهرستان ساری در سال تحصیلی ۱۴۰۲-۱۴۰۳ به تعداد ۵۰۵۳ نفر تشکیل دادند. تعداد ۲۰۸ نفر به روش نمونه‌گیری تصادفی خوشه‌ای به عنوان نمونه آماری انتخاب شدند. شرکت کنندگان به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چند مرحله‌ای، از بین مدارس پسرانه متوسطه انتخاب شدند. به این ترتیب که از میان مدارس متوسطه اول و دوم به طور تصادفی سه مدرسه از هر دوره و از هر مدرسه یک کلاس درس انتخاب شدند و پرسشنامه‌های مثبت‌اندیشی (اینگرام و ویسنیکی، ۱۹۹۸)، خلاقیت تورنس (۱۹۹۸) میان آنها توزیع شد و در مجموع تعداد ۲۰۶ نفر به صورت انفرادی به آنها پاسخ

دانش‌آموزان دبیرستان‌های تهران بودند. نمونه آماری این پژوهش شامل ۴۵ دانش‌آموز (۱۵ نفر گروه اول) توانش‌های مثبت‌اندیشی (۱۵ نفر گروه دوم) خود-نظم‌جویی هیجانی و ۱۵ نفر گروه گواه می‌باشد. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و استنباطی شامل میانگین و انحراف معیار و تحلیل کوواریانس و آزمون تحلیل اندازه‌گیری مکرر چند متغیره برای تحلیل داده‌ها استفاده شد. نتایج نشان داد که آموزش توانش‌های مثبت‌اندیشی و خودنظم‌جویی هیجانی بر میزان خلاقیت، کاهش اضطراب امتحان و پیشرفت تحصیلی در دانش‌آموزان تأثیر معناداری دارد.

خسروی (۱۳۹۸) در مقاله‌ای به اثربخشی آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی با تأکید بر آموزه‌های دینی بر انگیزش پیشرفت و خودکارآمدی به تحقیق پرداخت. روش تحقیق در این پژوهش، نیمه‌آزمایشی از نوع پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه کنترل بود. جامعه آماری این پژوهش شامل تمامی دانش‌آموزان دختر مقطع دوره اول متوسطه دبیرستان پویا در منطقه ۴ شهر تهران در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ بودند. گروه نمونه مشتمل بر ۳۰ دانش‌آموز بود که به صورت تصادفی انتخاب شده و به صورت تصادفی در دو گروه ۱۵ نفری قرار گرفتند. گروه آزمایش در قالب ۸ جلسه یک ساعته در ۴ هفته (هر هفته دو جلسه) برنامه آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی با تأکید بر آموزه‌های دینی دریافت کردند و گروه کنترل هیچ مداخله‌ای دریافت نکرد. داده‌ها با مقیاس انگیزش پیشرفت هرمنس (۱۹۷۰) و پرسشنامه خودکارآمدی شرر و همکاران (۱۹۸۲) جمع‌آوری و پس از بررسی و تأیید پیش‌فرض‌ها با روش تحلیل کوواریانس چندمتغیره در نرم‌افزار SPSS-25 تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد در مرحله پس‌آزمون انگیزش پیشرفت و خودکارآمدی گروه آزمایش بهبود معناداری داشت.

جباری و میرعابدینی (۱۳۹۶) در تحقیقی به شناسایی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت و انگیزه پرداختند. جامعه‌ی آماری کلیه دانش‌آموزان مقطع ابتدایی شهرستان کردکوی بودند که از این میان ۴۸ نفر به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب و در تحقیق شرکت کردند. ابزار گردآوری داده‌ها فرم اطلاعات فردی، پرسشنامه خلاقیت تورنس و پرسشنامه انگیزه پیشرفت هرمنس تهیه و تنظیم شد. برای تجزیه و تحلیل

مؤلفه‌های خوش‌بینی در سیره معصومین:

جدول ۱- مؤلفه‌های پژوهش

مؤلفه‌های پژوهش
توجه انتخابی
توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها)
توجه به ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های خود
توجه بیشتر به نتایج اعمال تا مشکلات آن
توجه به افکار و گفتار مثبت
تفسیر منطقی
انتظار مثبت
امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها
موقت بودن رویدادهای مثبت و منفی
انتظار عملکرد درست از سوی دیگران

یافته‌های پژوهش

ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانش‌آموزان در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲- ویژگی‌های جمعیت‌شناختی شرکت‌کنندگان پژوهش

تعداد	پایه تحصیلی	دوره تحصیلی
۳۲	هفتم	متوسطه اول
۳۸	هشتم	
۳۴	نهم	
۳۹	دهم	متوسطه دوم
۲۸	یازدهم	
۴۸	دوازدهم	

نمونه را دانش‌آموزان پایه دوازدهم و کمترین حجم نمونه را دانش‌آموزان پایه یازدهم تشکیل دادند. مشخصه‌های آمار توصیفی متغیرهای پژوهش در جدول ۳ نشان داده شده است.

دادند. معیار ورود به پژوهش رضایت دانش‌آموز بود. به دانش‌آموزان گفته شد که پاسخ‌های آنها صرفاً جهت انجام کار پژوهشی بوده و بدون نام و نام خانوادگی و به صورت محرمانه نزد پژوهشگر باقی می‌ماند. در تجزیه و تحلیل داده‌های گردآوری شده از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی استفاده شد. جهت آزمون فرضیه‌های تحقیق، ابتدا از آزمون کولموگروف اسمیرنوف جهت بررسی نرمال بودن توزیع داده‌ها و سپس از تکنیک معادلات ساختاری توسط نرم‌افزار آماری اسمارت پی ال اس نسخه ۳ استفاده شد. ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه‌های استاندارد بودند. جهت تعیین روایی ابزار پژوهش از روایی صوری و محتوایی استفاده شد که مورد تأیید قرار گرفت. برای تأیید پایایی پرسشنامه، پرسشنامه‌ها میان ۳۰ نفر از افراد پاسخگو توزیع گردید و پس از جمع‌آوری و تحلیل پرسشنامه‌ها، ضریب آلفای کرونباخ آنها محاسبه گردید که نتایج آن در جدول (۱) ارائه شده است.

آمار توصیفی مربوط به ویژگی‌های جمعیت‌شناختی دانش‌آموزان حاکی از آن بود که دانش‌آموزان دوره متوسطه اول ۴۸ درصد و دانش‌آموزان دوره متوسطه دوم ۵۲ درصد حجم نمونه را تشکیل دادند. بیشترین حجم

جدول ۳- آمار توصیفی متغیرهای پژوهش

متغیر	میانگین	انحراف معیار	واریانس	چولگی	کشیدگی
توجه انتخابی	۲۵/۳۴	۶/۳۶	۴۰/۴۸	-۰/۲۸۵	-۰/۵۷۱
توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها)	۲۶/۱۱	۶/۲۸	۳۹/۴۷	-۰/۰۲۰	-۰/۵۰۵
توجه به ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های خود	۱۶/۹۹	۳/۲۵	۱۰/۵۴	-۰/۴۶۴	۰/۲۹۲
توجه بیشتر به نتایج اعمال تا مشکلات آن	۱۶/۶۰	۳/۷۳	۱۳/۱۲	-۰/۲۳۱	-۰/۳۳۲
توجه به افکار و گفتار مثبت	۱۴/۱۷	۳/۹۵	۱۵/۶۳	۰/۴۷۰	-۰/۰۹۷
تفسیر منطقی	۶/۱۱	۲/۵۶	۶/۵۸	۰/۵۹۲	-۰/۵۹۷
انتظار مثبت	۱۰۶/۱۴	۲۱/۲۸	۴۵۲/۸۶	۰/۱۵۰	-۰/۳۹۱
امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها	۱۶/۴۳	۳/۵۶	۱۲/۶۸۱	-۰/۵۸۸	۰/۶۰۲
موقت بودن رویدادهای مثبت و منفی	۱۹/۷۴	۵/۴۶	۲۹/۸۲	-۰/۲۹۰	-۰/۷۱۳
انتظار عملکرد درست از سوی دیگران	۱۶/۶۸	۳/۸۱	۱۴/۵۵۶	-۰/۰۶۶	-۰/۱۵۸

میانگین را مؤلفه تفسیر منطقی با میانگین (۶/۱۱) و انحراف معیار (۲/۵۶) کسب کرده است. نتایج آزمون همبستگی متقابل بین متغیرها در جدول ۴ ارائه شده است.

با توجه به جدول (۳) شاخص امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها میانگینی برابر با (۱۶/۴۳) و انحراف معیار (۳/۵۶) کسب کرده است. از بین مؤلفه‌ها بیشترین میانگین را مؤلفه توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها) با میانگین (۲۶/۱۱) و انحراف معیار (۶/۲۸) و کمترین

جدول ۴- همبستگی متقابل بین متغیرها

پایستگی تحصیلی	متغیر
۰/۴۱۱	توجه انتخابی
۰/۴۲۸	توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها)
۰/۳۲۹	توجه به ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های خود
۰/۳۱۹	توجه بیشتر به نتایج اعمال تا مشکلات آن
۰/۳۴۵	توجه به افکار و گفتار مثبت
۰/۴۳۸	تفسیر منطقی
۰/۳۴۹	انتظار مثبت
۰/۳۷۷	امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها
۰/۴۱۴	موقت بودن رویدادهای مثبت و منفی
۰/۷۲۱	انتظار عملکرد درست از سوی دیگران

غیر نرمال بودن متغیرها ندارد.

آزمون نرمال بودن (کولموگروف- اسمیرنوف)

این آزمون به‌عنوان یک آزمون تطابق توزیع برای داده‌های کمی است. آزمون نرمال بودن یک توزیع یکی از شایع‌ترین آزمون‌ها برای نمونه‌های کوچک است که محقق به نرمال بودن آن شک دارد. برای این هدف از آزمون کولموگروف- اسمیرنوف استفاده گردیده است. هنگام بررسی نرمال بودن داده‌ها ما فرض صفر مبتنی بر اینکه توزیع داده‌ها نرمال است را در سطح خطای ۵٪ تست می‌کنیم. بنابراین اگر آماره آزمون بزرگتر مساوی ۰.۵۰ به دست آید، در این صورت دلیلی برای رد فرض صفر مبتنی بر اینکه داده نرمال است، وجود نخواهد داشت. به عبارت دیگر، توزیع داده‌ها نرمال خواهد بود. برای آزمون نرمالیته فرض‌های آماری به‌صورت زیر تنظیم می‌شود:

H_0 : توزیع داده‌های مربوط به هر یک از متغیرها نرمال است.

H_1 : توزیع داده‌های مربوط به هر یک از متغیرها نرمال نیست.

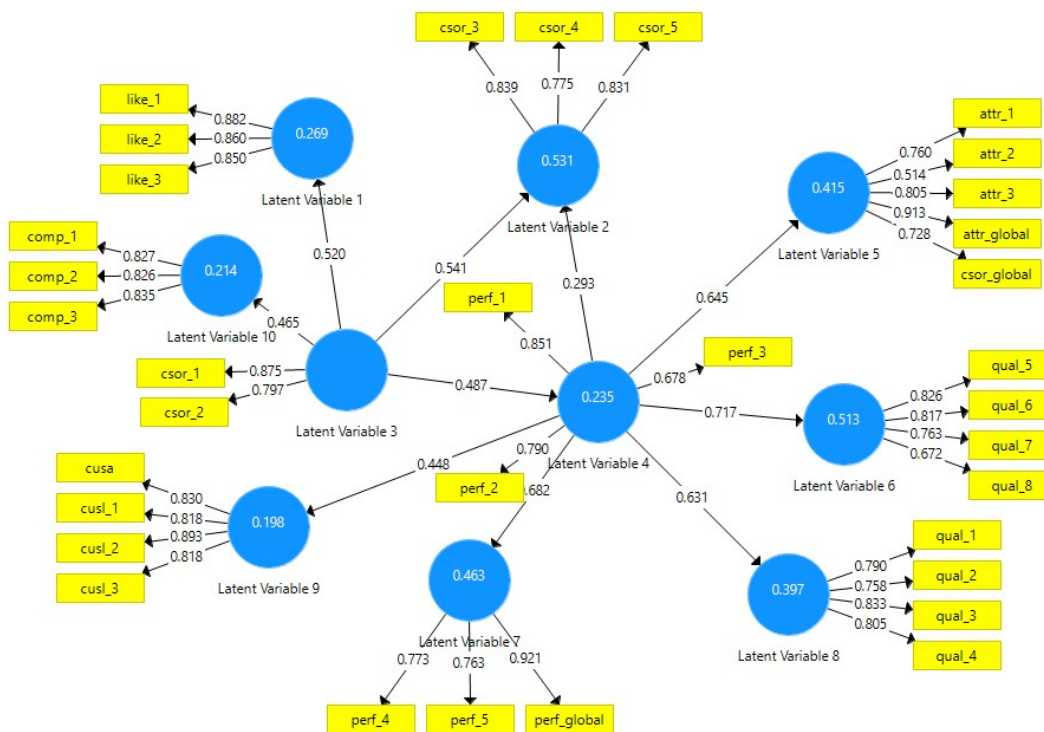
با توجه به اینکه سطح معناداری بعضی از متغیرها کمتر از ۵ درصد (غیر نرمال) است و تعداد دیگری بیشتر از ۵ درصد (نرمال) پس باید از نرم‌افزار اسمارت پی ال اس برای تحلیل استفاده نمود چرا که حساسیتی به نرمال یا

جدول ۵- آزمون نرمال بودن

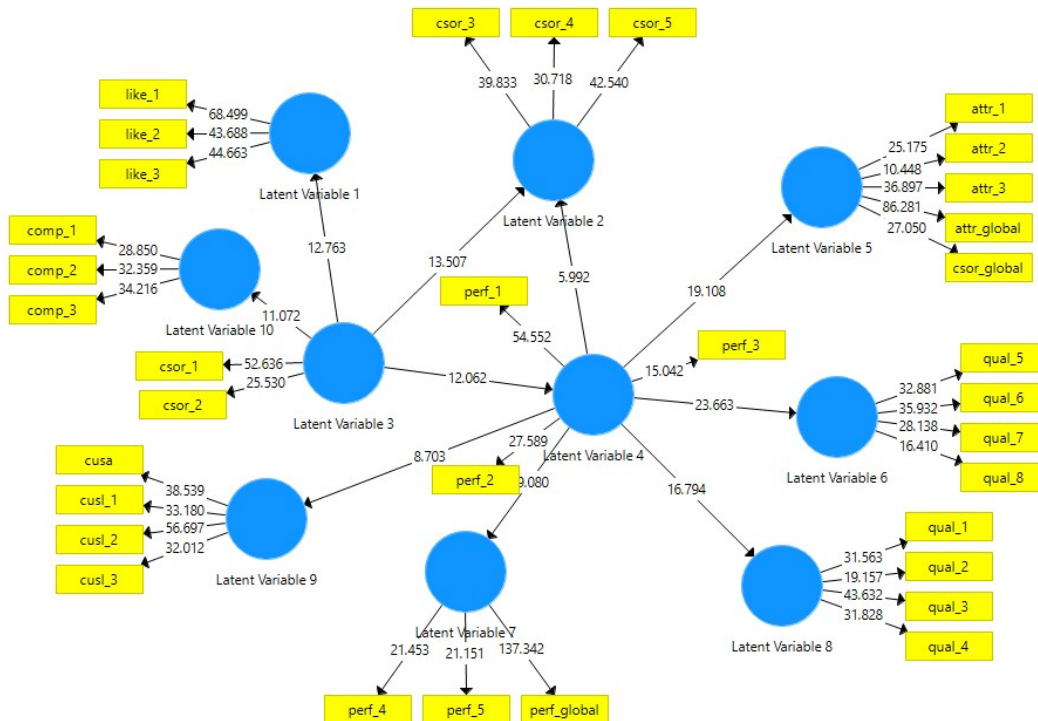
متغیر	نام اختصاری	سطح معناداری
توجه انتخابی	Variable1	۰/۶۲
توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها)	Variable2	۰/۰۳
توجه به ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های خود	Variable3	۰/۰۲
توجه بیشتر به نتایج اعمال تا مشکلات آن	Variable4	۰/۶۱
توجه به افکار و گفتار مثبت	Variable5	۰/۵۱
تفسیر منطقی	Variable6	۰/۶۱
انتظار مثبت	Variable7	۰/۱۲
امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها	Variable8	۰/۶۰
موقت بودن رویدادهای مثبت و منفی	Variable9	۰/۰۱
انتظار عملکرد درست از سوی دیگران	Variable10	۰/۰۲

اقتباس از برون‌داد نرم‌افزار اسمارت پی ال اس نسخه ۳ ترسیم شده است.

مدل معادلات ساختاری نهایی برای بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین در قالب شکل‌های (۱) و (۲) ارائه شده است. این مدل با

شکل ۱- ضریب مسیر متغیرهای پژوهش

شکل ۲- آماره تی متغیرهای پژوهش

نشان می‌دهد.

لازم به ذکر است که روابطی که در آن مقدار آماره تی آنها بیشتر از ۱/۹۶ باشد؛ تأیید می‌شوند و روابطی که مقدار آماره تی آنها کمتر از ۱/۹۶ باشد مورد تأیید واقع نمی‌شوند.

$$GOF = \sqrt{\text{communality} \times R^2}$$

در این بخش با استفاده از الگوریتم بوت استرپ به محاسبه آماره T می‌پردازیم. در صورتی که مقدار آماره T از ۱/۹۶ بیشتر شود، نشان از صحت رابطه‌ی بین سازه‌ها و در نتیجه تأیید سؤالات پژوهش در سطح اطمینان ۹۵٪ است. نتایج این الگوریتم در شکل ۱ نشان داده شده است. برای محاسبه ضرایب استاندارد مسیر بین سازه‌ها باید از الگوریتم پی ال اس استفاده نمود. شکل ۲ ضرایب استاندارد شده مسیرهای مربوط به هر یک از سؤالات را

جدول ۶- نتایج برازش کلی مدل با معیار GOF

\bar{R}^2	<i>Communalities</i>	$GOF = \sqrt{\text{Communalities} \times R^2}$
۰/۵۴۱	۰/۶۷۹	۰/۳۸۲

برای بررسی فرضیه‌ها و آزمون معناداری ضرایب مسیر بین متغیرها از خروجی نرم‌افزار استفاده شده است. ضرایب مسیر و نتایج مربوط به معناداری آنها در جدول ۷ داده شده است.

همان‌طور که در جدول (۶) مشاهده می‌شود، مقدار میانگین مقادیر اشتراکی، مقدار ۰/۶۷۹ و میانگین مقادیر R^2 برابر ۰/۲۸۹ به دست آمده است و با توجه به فرمول، مقدار معیار GOF معادل ۰/۶۰۶ به دست آمد که بزرگتر از مقدار ملاک ۰/۳ بوده و نشان از توان مناسب مدل در پیش‌بینی متغیر مکنون درون‌زای مدل دارد.

جدول ۷- نتایج وضعیت متغیرهای پژوهش

وضعیت	متغیر
تایید	توجه انتخابی
تایید	توجه به امکانات و فرصت‌ها (نعمت‌ها)
تایید	توجه به ویژگی‌های مثبت و توانمندی‌های خود
تایید	توجه بیشتر به نتایج اعمال تا مشکلات آن
تایید	توجه به افکار و گفتار مثبت
تایید	تفسیر منطقی
تایید	انتظار مثبت
تایید	امتحان و آزمایش داشتن سختی‌ها
تایید	موقت بودن رویدادهای مثبت و منفی
تایید	انتظار عملکرد درست از سوی دیگران

بحث و نتیجه‌گیری

کسی در این دنیا به نوعی از بلا یا و مشکلات رنج می‌برد، این مصائب را لازمه ارتقاء به مراتب بالاتر معنوی و افزوده شدن قوای عقلی و نیروی تفکر خلاق خویش می‌داند و از ارائه تحلیل‌های مایوس‌کننده و فال‌های منفی و بدگمانی به خدا بشدت می‌پرهیزد. در نگاه او دنیا حتی در یک لحظه بدون مولا و سرپرست نیست و خدا مولای صالحان است و آنان را به رشد عقلی و فکری و انجام خلاقیت در افعال هدایت می‌کند.

در این راستا، پیشنهادهای کاربردی زیر قابل طرح است:

دستگاه‌ها و سازمان‌های مختلف آموزشی بایستی با توجه به برنامه‌ریزی درست و مناسب و استفاده‌ی بهینه از امکانات مادی و آموزشی داخل و خارج از مدارس، در حوزه مسئولیت خود برای گسترش مهارت‌های مثبت اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین برنامه‌های فرهنگی را تدوین و برای اجرای آن برنامه‌ها به‌صورت جدی تلاش نمایند. برگزاری کلاس‌های آموزش خانواده در مدارس توسط مشاوران جهت آگاه‌سازی از اثرات مهارت‌های مثبت اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین از سوی آنان، و در کنار آن تقویت و فعال نمودن مرکز مشاوره‌ی خانوادگی و تحصیلی جهت مطرح شدن مشکلات فردی دانش‌آموزان و اولیاء به منظور رفع مشکلات دانش‌آموزان پیشنهاد می‌شود دست-اندرکاران آموزش و پرورش راهکارهایی را جهت بهبود مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین برای دانش

هدف کلی از انجام پژوهش حاضر بررسی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین (نمونه پژوهش: دانش‌آموزان پسرانه متوسطه شهرستان ساری) است.

خلاقیت گوهر گرانقدر وجود آدمیت است، به معنای آوردن چیزی جدید به مرحله وجود یا طی کردن راهی تازه یا پیمودن یک راه پیموده شده‌ی قبلی به طرز نوین، که موجب پدید آمدن یک ایده‌ی جدید می‌شود. در این مقاله سعی شده جهت شکوفایی و به ثمر نشستن این گوهر گرانقدر، روش‌ها و راهکارهای مورد استفاده معصومان: که عاری از هر گونه خطا و انحراف است، بیان شود. در سیره معصومان: همواره مخاطبان به تفکر خلاق و تدبیر دعوت می‌شوند. خلاقیت، فرایندی ذهنی ترسیم شده است که منجر به تولید ایده‌ها، اندیشه‌ها و روزنه‌های فکری جدید می‌شود.

تمرکز بر روش مثبت‌اندیشی در رشد خلاقیت مبتنی بر سیره معصومین: ضمن تقریب ذهن متربیبان به مسائل و موضوعات، رشد خلاقیت آنان را نیز فراهم می‌آورد. در مجموع می‌توان گفت در نگاه متون دینی، نشاط فردی و اجتماعی مورد قبول و توصیه است و با کسالت و پیدایش افکار ناامیدکننده مقابله شده است. ظاهر یک فرد مؤمن بشاش و خندان است و قلب او مملو از امید و خوش‌بینی به خداست و در تعاملات خود با دیگر مؤمنان نیز اصل را بر حسن نیت آنان می‌گذارد. یک مؤمن نگاهی منطقی به حوادث دنیا دارد و ضمن قبول آنکه هر

آموزان به کار گیرند و با فراهم کردن زمینه فعالیت‌های تحصیلی و انگیزش مشارکت تحصیلی در بین دانش‌آموزان، اشتیاق آنها جهت ارتباط اثربخش با مدرسه را افزایش دهند. در نهایت، باید اذعان نمود که با توجه به اینکه دانش‌آموزان نقش مهمی در آینده جامعه دارند، شایسته است، سازمان‌ها (از جمله آموزش و پرورش) با لحاظ کردن برنامه‌های لازم و استفاده از متخصصین مربوطه بتوانند مهارت‌های مثبت‌اندیشی و مؤلفه‌های آن در پرورش خلاقیت دانش‌آموزان بر اساس سیره معصومین را تشخیص داده و از طریق برنامه‌های مناسب باعث بهبود آن شوند. این تحقیق با تحقیقات نجفی و همکاران (۱۴۰۲)، حسینی و همکاران (۴۰۲)، جباری و میرعابدینی (۱۳۹۶)، خسروی (۱۳۹۸) و دستغیب و همکاران (۱۳۹۱) هم‌راستا و همسو می‌باشد. همانند بسیاری از تحقیقات دیگر، مطالعه حاضر نیز دارای برخی از محدودیت‌هاست. که به نتایج آن باید با عنایت به محدودیت‌هایش توجه شود. داده‌های پژوهش حاضر تنها از دانش‌آموزان مشغول به تحصیل در مدارس پسرانه متوسطه شهرستان ساری جمع‌آوری شده است. این امر از میزان تعمیم‌پذیری نتایج پژوهش به دیگر سازمان‌های آموزشی با ویژگی‌های متفاوت می‌کاهد. در نتیجه، بر اساس تجزیه و تحلیل این مطالعه نمی‌توان استنتاج گسترده‌ای کرد؛ بنابراین توصیه می‌شود پژوهش‌های مشابهی در جوامع آماری دیگری نیز انجام شود تا قابلیت تعمیم‌پذیری در طیف گسترده‌ای از محیط‌های آموزشی را افزایش دهد. در ضمن استفاده از پرسشنامه‌های خودگزارشی به‌عنوان تنها ابزار سنجش برای جمع‌آوری داده‌های پژوهش حاضر محدودیت‌های خاص خود را دارد.

منابع

- کویلیام، سوزان، ۱۳۸۶، مثبت‌اندیشی و مثبت‌گرایی، ترجمه: فرید براتی سده و افسانه صادقی، تهران، جوانه رشد.
- لطف‌آبادی، حسین، ۱۳۹۱، روانشناسی تربیتی، تهران، سمت.
- مفید، محمد بن محمد، ۱۴۰۳ق، الامالی، قم، جامعه مدرسین.
- نوری، نجیب‌الله، ۱۳۸۷، الگوی نوین از مؤلفه‌های خوش‌بینی در نهج‌البلاغه، معرفت، شماره ۱۳۵.
- جباری، نگین و میرعابدینی، سیده فاطمه، ۱۳۹۶، شناسایی تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت و انگیزه، سومین کنفرانس سراسری دانش و فناوری علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و روانشناسی ایران، تهران.
- جفی، میثم، جهان‌بخشی، مصطفی و نجفی، فرشته، ۱۴۰۲، نقش مثبت‌اندیشی مبتنی بر آموزه‌های مذهبی در بهبود عملکرد تحصیلی دانش‌آموزان پسر دوره ابتدایی شهر اسلام آباد غرب، پنجمین کنفرانس بین‌المللی رویکردهای نوین مدیریت، روانشناسی و علوم انسانی در قرن ۲۱، تهران.
- حسینی ماشلی، سیده سحر، آزاد، یکتا و مهرناز، درتاج‌فریبرز. (۱۴۰۲). مقایسه اثربخشی آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی و خودتنظیمی هیجانی بر میزان خلاقیت دانش‌آموزان سال دوم دبیرستان متوسطه شهر تهران. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی مشهد. ۶۵(۶). ۲۳۵۴۰. doi: 10.22038/mjms.2023.23540.
- خسروی، فاطمه، (۱۳۹۸)، اثربخشی آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی با تأکید بر آموزه‌های دینی بر انگیزش پیشرفت و خودکارآمدی. جامعه‌شناسی آموزش و پرورش. ۵(۱). ۸۹-۱۰۱. doi: 10.22034/ijes.2019.43752
- دستغیب، سیده مریم، علیزاده، حمید، و فرخی، نورعلی، (۱۳۹۱). تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت دانش‌آموزان دختر سال اول دبیرستان. ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۱(۴)، ۱-۱۷.
- آتش‌پور، سید حمید و دیگران، ۱۳۹۳، روانشناسی اجتماعی کاربردی، خوراسگان، دانشگاه آزاد.
- باطنی، محمدرضا، ۱۳۸۵، فرهنگ معاصر پویا، تهران، فرهنگ معاصر.
- براتی، اعظم و همکاران، تابستان ۱۳۹۶، مقایسه‌ی نظری رویکرد گشتالت درمانی و روانشناسی مثبت‌نگر، مجله مطالعات روانشناسی و علوم تربیتی، شماره ۱۸.
- خدایاری‌فرد، بناب، ۱۳۹۱، ساخت و بررسی ویژگی‌های روان‌سنجی مقیاس مثبت‌نگری، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی دانشگاه تهران.
- دستغیب، سیده مریم، علیزاده، حمید و فرخی، نورعلی، بهار ۱۳۹۱، تأثیر آموزش مهارت‌های مثبت‌اندیشی بر خلاقیت دانش‌آموزان دختر سال اول دبیرستان، مجله ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، سال اول، شماره ۴.
- زمانی، مریم، ۱۳۹۹، راهنمای آموزش عملی خلاقیت از دیدگاه اسلام، اصفهان، کنکاش.
- قره‌باغی، علی‌اصغر، ۱۳۸۵، دشواری تعریف خلاقیت، سوره مهر، ش ۱۰.
- کلیا، روح‌الله، ۱۳۸۷، مثبت‌اندیشی از منظر قرآن و روایات، پایان‌نامه ارشد، مدرسه عالی امام خمینی.